

essay

Daan Lavies

Integraal de heilige graal!
Maar hoe doen we dat allemaal?

Integraal de heilige graal! Maar hoe doen we dat allemaal?

Mijn functieaanduiding is adviseur architectuurhistorie. Samen met mijn collega adviseurs bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, provincies en gemeenten koester ik de gebouwde monumenten van Nederland. Net zoals veel mensen dat gelukkig doen. Wij zetten ons er voor in dat monumentale waarden worden onderkend én dat die waarden worden meegewogen bij transformaties van deze bijzondere gebouwen.

Deze transformaties kunnen allerlei vormen aannemen. Woningbouw in een leegstaande kerk tot het versterken van de Afsluitdijk om zeespiegelstijging het hoofd te kunnen blijven bieden.

Bij dit soort processen komen allerlei belangen en expertises samen. Naast het belang van behoud van monumentale waarden - waar de monumentenzorger mee schermt - meldt zich een ecooloog met richtlijnen rond vleermuizenhabitats. Ondertussen keurt de brandweer de brandveiligheid en heeft de verkeerskundige de parkeernormen er bij gepakt. En dan zijn er nog burgers met allerlei belangen en wensen niet te vergeten! Een hele klus om met zoveel -soms conflicterende inzichten- tot een goede afweging te komen of een plan doorgang moet vinden.

Onder de Omgevingswet zijn vanaf 1 januari 2024 de toverformules 'ja-mits-denken', 'integraal werken' en 'omgevingstafels' van kracht. Met die bezwingingen moet ambtelijk Nederland gestroomlijnder tot samenhangende besluiten komen. De invoering van de omgevingswet maakt de vraag 'hoe integraal zou je als erfgoedadviseur moeten denken en handelen?' actueler dan ooit.

Welke houding wordt in deze nieuwe constellatie van monumentenzorgers gevraagd? Hebben we met elkaar voldoende doordacht waar we staan en wat dit voor onze rol betekent? Is dat die van pleitbezorger van het erfgoedbelang? Of worden we vooral 'integraal-ambtenaar' die ook zo veel mogelijk andere belangen in het adviesproces meeweegt?

In de rol van 'pleitbezorger' is de vraag waar de erfgoedadviseur een antwoord op zoekt: 'Raakt de transformatie van dit monument niet te veel aan monumentale waarden?' Nadat de waarden zijn geïnventariseerd en de voorgestelde transformatie is bestudeerd, wordt de balans opgemaakt. Hoe meer aantasting van waardevolle onderdelen, hoe vuriger het betoog van de pleitbezorger dat dit plan geen doorgang moet vinden.

De 'integraal-ambtenaar' zou een andere vraag stellen. Met zijn of haar brede blik probeert dit type adviseur de vraag te beantwoorden: 'Laat de transformatie van dit monument dit erfgoed optimaal maatschappelijk renderen?' Die vraagstelling maakt het noodzakelijk veel meer publieke belangen in kaart te brengen dan enkel het effect op monumentale waarden. Duurzaamheid, waterveiligheid, publiekstoegankelijkheid, maatschappelijk draagvlak om er maar een paar te noemen.

Is het wel aan een ambtenaar om zo integraal te wegen? Is dat niet de rol van onze bestuurders?

Anderszins, als botsende belangen pas aan de bestuurstafel worden samengebracht, wat heeft het dan voor zin om daaraan voorafgaand met de pleitbezorgers van verschillende deelbelangen rond die omgevingstafel te gaan zitten?

We vinden het als erfgoedadviseurs ongemakkelijk om onze taakopvatting expliciet te omkaderen. Hoe integraal zouden we moeten denken en adviseren? Waar ligt de grens?

Onduidelijkheid over dit fundamentele punt rond onze taakopvatting leidt tot ongewenste verschillen bij de invulling van de adviestaak bij erfgoedzorgers onderling, en onduidelijkheid over de rol van de erfgoedadviseur bij buitenstaanders. Zowel burgers als monumenten zouden nog wel eens ongelijk behandeld kunnen worden als er onvoldoende consensus bestaat over waar de balans tussen pleitbezorger en integraal-ambtenaar moet liggen.¹

Oog hebben voor de samenhang tussen verschillende onderwerpen en het afwegen van verschillende perspectieven en belangen lijkt een logisch streven voor een ambtenaar, die toch bovenal is aangesteld om het bredere maatschappelijke belang te dienen. Heeft ons werk naast een restauratie-ethisch component ook een breder maatschappelijk-ethische component en hoe ver reikt die? Hebben wij bijvoorbeeld boodschap aan de financiële (on)mogelijkheden van een monumenteigenaar, of valt dat zo ver buiten de kunsthistorische scope en vinden we dat iemand anders dat maar moet toetsen?

In de wereld van de integraal-ambtenaar reikt de monumentenzorger erfgoed aan als een kwaliteit die benut kan worden ten behoeve van een fijne woonomgeving, duurzame bouw en sociale cohesie. De erfgoedadviseur geeft tips hoe je met erfgoed tot het meest positieve maatschappelijk effect kunt komen. Deze adviseur schikt in als andere belangen meer maatschappelijke urgentie lijken te hebben dan behoud van het monument.

'Maar daar zijn we toch niet voor?' hoor ik de pleitbezorger zeggen. 'Monumenten zijn al zo kwetsbaar en delven altijd het onderspit. Wij zijn de enige die voor hen opkomen en moeten dus voor onze zaak staan! Bovendien, wat weet ik van vleermuizen, parkeernormen of rolstoeltoegankelijkheid om dat mee te kunnen wegen? Schoenmaker blijf bij je leest!'

De tegenstelling tussen de pleitbezorger en de 'integraal-ambtenaar' is hierboven natuurlijk wel erg sterk aangezet. In werkelijkheid opereert geen enkele erfgoedadviseur in een vacuüm dat enkel erfgoedbelangen kent. De monumentenzorger die enkel verliezen ziet en bevecht is een karikatuur.

Toch zou het mij verbazen als bij het lezen van bovenstaande karikaturen geen namen van vakgenoten te binnen schieten. De tegenstelling tussen hen wordt vaak eenvoudigweg gekenschetst als de 'rekkelijken' versus de 'preciezen'. Bijna meer als een karaktereigenschap, dan als resultante van een weloverwogen, ambtelijk-idealistische taakopvatting. Jammer. Want ik mag toch hopen dat onze werkhouding in hogere mate voorkomt uit onze doordachte taakopvatting dan uit preferent gedrag.

Mijn oproep is dan ook: laten we samen duidelijker zijn over de rol die we voor onszelf zien. Hoe geven we invulling aan de menselijke maat en waar houdt onze verantwoordelijkheid op? Laten we die zoektocht gezamenlijk aangaan, om dit zelf scherper te krijgen en nog duidelijker te kunnen uitdragen.

Zeker in een tijd dat bijna alles erfgoed kan zijn, past een heldere tactiek. Als we ons doel niet meer zouden articuleren in termen van 'zo veel mogelijk erfgoed behoud', maar 'erfgoed laten bijdragen aan het maatschappelijk belang', kunnen we onszelf ook beter bevragen waarom we dat doen. Het maakt het plotseling logisch dat we steeds meer samenwerken met andere sectoren en burgers. Vaker de 'waarom vraag' stellen helpt ons de legitimiteit van ons werk beter te articuleren. We zetten ons niet meer in voor een deelbelang, maar helpen erfgoed te benutten in de zoektocht naar het 'goede leven'.

Bij deze benadering is de menselijke maat een vanzelfsprekend richtsnoer in elke fase van het adviesproces. Erfgoedadviseurs staan midden in een breed speelveld van maatschappelijke belangen, wij hebben ons daar dan ook op een ethische wijze toe te verhouden.

Er is al langer een beleidsontwikkeling gaande waarbinnen we de verbindingen tussen erfgoed en bredere maatschappelijke ontwikkelingen nadrukkelijker leggen. Met kreten als 'behoud door ontwikkeling' en 'Erfgoed als middel' als uithangbord.

Ook academisch is er de voorbije jaren denkwerk op dit vlak verricht. De schaal van 'langs elkaar heen werkende sectoren' tot 'geïntegreerde sferen' is geschetst met de trits 'sector-factor-vector'.² Maar tot een duidelijke stellingname waar wij ons op die schaal willen bevinden heeft het naar mijn idee tot nu toe niet geleid.

Er zijn denk ik ook grenzen aan onze nieuw gevonden reflex om verbindingen te zoeken en ons dienstbaar op te stellen. 'Integraal' moet geen synoniem worden voor 'altijd maar meebewegen'. We moeten ook helder durven blijven uitspreken waar grenzen liggen. Ter onderbouwing daarvan hoeven we ons overigens niet enkel tot kunsthistorische argumenten te beperken, maar kunnen we juist proberen bredere maatschappelijke belangen voor behoud te benoemen. 'Is het niet veel duurzamer dat pand her te bestemmen dan het te slopen?'

Belangrijke randvoorwaarde voor succes: Als we als monumentenzorgers stappen richting de rol van integraal-ambtenaar zetten moeten we er wel op kunnen rekenen dat ook adviseurs op andere beleidsterreinen soms van hun norm durven af te wijken als majeure erfgoed belangen daarmee zijn gediend. Anders gezegd, het werkt alleen als adviseurs op alle beleidsterreinen zich aan de rol van 'integraal-ambtenaar' committeren en dus ook nóg beter naar de belangen die vanuit de erfgoed worden ingebracht leren luisteren.

De pleitbezorger heeft een punt als hij zegt dat we als ambtenaren niet op de stoel van de bestuurder kunnen gaan zitten. Maar waar staan we dan wel?

¹ Met de notitie getiteld: 'Uitgangspunten en overwegingen advisering gebouwde en groene rijksmonumenten' heeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in 2019 een kader omschreven, gebaseerd op wetgeving, internationale verdragen en eigen kennis van de adviespraktijk. Een kritische beschouwing van dit stuk toont dezelfde spagaat tussen 'integraal ambtenaar' en 'pleitbezorger'. Zo lees ik enerzijds over de relevantie van omstandigheden en maatschappelijke impact, maar ook dat deze aspecten géén 'deel uit maken van het formele toetsingskader' (p.10).

² Janssen, J., E. Luiten, H. Renes, J. Rouwendal, O. Faber, C. Pen & E. Stegmeijer, Karakterschetsen: Nationale onderzoeksagenda erfgoed en ruimte. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed 2013.